

го, молоді люди гостро відчувають суперечності між глобальними і традиційними цінностями, активно шукають нові морально-етичні критерії в рамках наших культурних констант. Бути моральним сьогодні означає не просто правильно вчинити з погляду родини і громади, а нести повну внутрішню відповідальність за здійснюваний вибір, який повинен врахувати значно ширший контекст, незмірно ширше коло людей,

1. *Грабовський С.* Віднайдені дороговкази // Дзеркало тижня. – № 19 (747).

2. *Юнг К. Г.* Психологія бессознательного // Собрание сочинений. – М.: Канон, 1994. – 320 с.

3. *Надурак В. В.* Щодо питання впливу глобалізації на феномен моралі // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 1. – С. 147–151.

4. *Васильченко О.* Уявлення молодих українців про українців // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 123–133.

ніж це визначалося традицією. Розв'язання вказаної вище суперечності відбувається в молодіжному середовищі шляхом зростання ролі чоловічого начала, прагнення до технологічного освоєння надбань світової цивілізації та сміливого виходу за рамки застарілих регулятивних принципів, завдяки відмові від накопичених упродовж століть етнічних упереджень та регіональних стереотипів.

5. *Васютинський В. О.* Україно- і російськомовний дискурс свідомості: синтез чи конкуренція? // Мова і культура. – К., 2003. – Т. II. – Вип. 6. – С. 88–93.

6. *Васютинський В. О.* Українська ідентичність російськомовних: між відчуженням і дорученням [Електронний ресурс] // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. Матеріали наукової конференції 28–29 травня 2001 р. – режим доступу: http://www.novamova.iatp.org.ua/html/radchuk/tum/lang_conf_14.htm.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ТОТАЛІТАРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СВЯТКОВІЙ КУЛЬТУРІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Олександр Курочкін

УДК 323.215:321.64+394.2(477)“312”

У статті на матеріалах вітчизняної преси аналізуються процеси редукції, модифікації та адаптації радянських святкових традицій у соціокультурному просторі сучасної України.

Ключові слова: свято, ритуал, тоталітаризм, демократія, деідеологізація, перехідний процес, парад, демонстрація.

The articles analyzing the processes of reduction, modification and adaptation of Soviet festive traditions in the sociocultural space of the modern Ukraine based on materials of the national printed media.

Keywords: feast, ritual, totalitarianism, democracy, deideologizing, transition process, parade, demonstration.

Свято не випадково вважають правдивим дзеркалом відповідної доби. За святковими звичаями можна досить об'єктивно судити про політичне, економічне та культурне життя суспільства, визначати досягнення та актуальні проблеми. Перехідному періоду нашої країни на шляху від «розвинутого соціалізму» до ринкової економіки, від комуністичного тоталітаризму до ліберальної демократії цілком адекватно відповідає дуже строкатий і дивергентний континуум побутуючих нині святкових традицій. Зрозуміти його складну природу допомагає

концепт «перехідний процес», що може слугувати важливою ланкою методологічного аналізу феномену зміни, перетворення та трансформації будь-якої соціальної системи¹.

Нинішню перебудову святкової системи в Україні слід трактувати як еволюційну форму перехідного процесу, що передбачає поступову зміну святкових традицій, їх модернізацію і закріплення у громадсько-побутовій сфері. Трансформаційний процес, за спостереженнями філософів, уміщує «і знищення, і переробку старого, і його адекватне відтворення, і

гібридизацію старого і нового, тобто змішані форми. Трансформаційний рух є багатоваріантним»².

Кардинальні перетворення останніх десятиліть на всьому пострадянському просторі проводять під гаслами звільнення від тоталітарного минулого, деідеологізації всіх сфер духовного та громадського життя. Така тенденція виявляється у відмові від старих ідеологічних міфів і доктрин, у відході від канонів жорсткої запрограмованості та політичного офіціозу. Повсюдно спостерігається втрата зацікавленості святами, звичаями, традиціями соціалістичної доби, пов'язана із втраченою інтересу до покладених в їх основу цінностей. Разом з руйнуванням «радянської цивілізації» відбувається прискорений процес ліквідації одержавлено-централізованої «соціалістичної святково-обрядової системи», унаслідок чого зникає однорідність єдиного зразкового стандарту, відчуття належності до певної «інтернаціональної спільноти» (по суті, штучно вигаданої).

Скоріш стихійну (як усвідомлену) відмову більшості українського суспільства від святковості радянської доби можна розглядати одним з напрямів подолання спадщини недавнього тоталітарного минулого. Сучасна освічена людина не хоче виконувати роль «слухняного гвинтика» ідеологічної машини, а саме до цього нас привчали більш ніж сімдесят років. Так звані нові соціалістичні звичаї та обряди страждали від надмірної регламентації, фальшивої патетики, передозування комуністичною пропагандою і тому марно їх порівнювали зі «штучними квітами». Однією з головних вад роботи з формування радянської загальносоюзної обрядовості, яка призвела, врешті-решт, до її гальмування, а потім і до повного банкрутства останньої, треба визнати цілковите ігнорування самотності культури окремих народів, що населяли СРСР, намагання виробити для всіх однакові, універсальні обряди і свята, які не враховували національної специфіки і не спиралися на багатовіковий досвід етнічних традицій.

Скасування колоніального статусу України й набуття нею державної незалежності створили передумови для згортання та ліквідації головних загальнорадянських свят і свят колишньої

метрополії. Логічно й безболісно відійшли в минуле річниця утворення СРСР та «братніх республік», ювілеї Комуністичної партії та її вождів, знаменні дати з історії Всесоюзної ленинської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ) та міжнародного пролетарського руху. Відомо, що й за соціалістичної доби їх відзначали лише на офіційному рівні, і вони, по суті, не зачіпали сфери сімейно-побутового життя.

Падіння тоталітарного режиму й розпад СРСР супроводжувалися швидкою девальвацією комуністичної ідеології і всіх пов'язаних з нею цінностей та авторитетів. Наочне підтвердження цього — перманентний процес знесення пам'ятників Леніну на теренах України, біля яких, за усталеним каноном, відбувалися головні офіційні радянські урочистості, усілякі церемонії та ритуали. 22 квітня 1990 року до пам'ятника Леніну в залі українського парламенту Микола Бердник та Андрій Духовников замість квітів поклали вінок з колючого дроту. Невдовзі після цієї символічної акції почали знімати скульптури вождя в містах і селах Західної України. У ніч з 2 на 3 вересня 1991 року було демонтовано шестиметрове скульптурне зображення Леніна у Верховній Раді, виготовлене, як з'ясувалося, з паперових відходів³.

Ланцюгова реакція повалення фальшивих ідолів та кумирів правлячого комуністичного режиму продовжується й нині. Не можна не помітити, що в одних регіонах України (наприклад, західних) цей процес проходить швидше, ніж в інших (Схід, Південь). Збереження пам'ятників Леніну на окремій території (у місті або селі), напевне, може слугувати одним з індикаторів політичних настроїв і симпатій місцевого населення. Там, де «святині соціалізму», утілені в гіпсі, мармурі або бронзі, і досі залишаються на своїх постаментах, є ще чимало прихильників радянського способу життя, значний відсоток населення становлять прибічники партій лівого спрямування. Однак можна прогнозувати, що згодом більшість скульптурних зображень Леніна буде вивезено на смітник або вони стануть експонатами музеїв «тоталітарного мистецтва».

Характерною ознакою перехідного періоду соціального буття є відмова від усталених традицій і стереотипів поведінки попереднього історичного періоду, на зміну яким приходять нові. Подібні процеси відбуваються і в сфері ідеології та суспільної моралі. Діставши доступ до правдивої історичної інформації, мільйони людей на пост-радянському просторі змогли по-справжньому оцінити антигуманну сутність «більшовицького експерименту» і звільнилися спочатку від культу Сталіна, а згодом і Леніна. Пам'ятні дати, пов'язані із життям і діяльністю цих кривавих вождів і диктаторів, сьогодні нагадують здебільшого про трагічні сторінки історії.

Процес подолання радянських свят і тих радянських традицій, які за тривалий період свого існування набули статусу побутових звичаїв і культурних стереотипів, очевидно, продовжуватиметься ще не одне десятиліття. За умов загального зубожіння мас і зростаючого розшарування суспільства для значної частини наших громадян, особливо літнього віку, не втратили своєї привабливості популістські ідеали й символи недавнього радянського ладу. І тому не дивно, що лише в лютому 2000 року правій більшості українського парламенту законодавчо вдалося скасувати відзначення річниці Жовтневої революції як загальнодержавного свята.

За радянських часів це свято було «інтернаціональним святом всіх радянських народів і водночас національним святом кожної нації»⁴. Детально спланований і відредагований функціонерами пропагандистської машини КПРС типовий сценарій найважливішого державного свята був покликаний утверджувати у свідомості мас ідеологію борців за побудову комуністичного суспільства. У більшовицькій міфології Жовтень 1917 року осмислювався як свято «першопочатку», вікопомний рубіж, від якого відраховувалася вся наступна історія «прогресивного людства». Слід зазначити, що хоча свято Великого Жовтня відзначалося в Україні в статусі найголовнішого державного більш ніж сімдесят років, воно не набуло яскравої своєрідності в сімейному побуті і зводилося до звичайної гостини-трапези вихідного дня в

дружньому або сімейному колі. Основний ідейний зміст жовтневих урочистостей реалізувався в громадській, публічній сфері за допомогою таких випробуваних засобів святкової інтеграції, як парад, демонстрація, урочисті збори, мітинги, концерти, спортивні видовища тощо. До проведення цих заходів ретельно готувалися. Затверджені в партійних органах сценарії святкових урочистостей чітко визначали гасла, атрибутику, кількість учасників, відповідальних осіб та інші деталі і в жодному разі не припускали будь-якої імпровізації та самодіяльності.

Кульмінаційним моментом найбільших державних свят в СРСР (7 листопада, 1 і 9 Травня) були помпезні військові паради. Взірцем слугували церемоніали на Червоній площі в Москві, проходження яких за допомогою радіо й телебачення транслювалося по всій країні й за кордон. Деяко скромніше, але за таким самим сценарієм проходили військові паради в столицях союзних республік, великих містах та обласних центрах.

Складовою традиційного радянського ритуалу святкування річниці Жовтневої революції і Першотравня обов'язково була урочиста демонстрація — хода значної кількості людей — представників виробничих, навчальних, медичних та інших колективів з портретами, прапорами і транспарантами головною вулицею чи площею міста повз трибуну з керівництвом відповідного рівня. Участь у демонстраціях вважалася почесним обов'язком і строго контролювалася партійними органами, керівниками адміністрації та профспілок. План святкових заходів затверджувався заздалегідь. Відхилення від виробленого сценарію розглядалися як прорахунки в ідеологічній роботі.

Нині в Україні свято Жовтневої революції вже не визнається офіційним. Однак за традицією представники лівих політичних сил — комуністи, соціалісти та їхні симпатичні — продовжують його відзначати (вуличні маніфестації, мітинги). Щороку зменшується кількість прихильників ідеалів і символів радянського ладу. Ліві виводять своїх прибічників на вулиці під популістськими гаслами: «Захистимо ветеранів», «Зупинимо чергове зростання цін»,

«Продовжимо боротьбу за ідеали Жовтня». Представники партій і рухів правої орієнтації 7 листопада влаштовують контрмітинги і контрдемонстрації під гаслами засудження більшовицького тоталітарного режиму. Міська влада та органи правопорядку намагаються розвести маршрути маніфестацій протиборчих сторін, але уникнути відкритих зіткнень не завжди вдається. Отже, свято Жовтня й сьогодні сіє зерно класового антагонізму, дає привід для публічного виявлення наявних у суспільстві соціальних конфліктів і протиріч.

Кращі перспективи для функціонування в модерному суспільстві незалежної України має інше велике радянське свято — Першотравень. Воно було встановлене на відзнаку героїчного виступу робітників Чикаго 1 травня 1886 року, коли багатотисячна демонстрація вийшла на вулиці міста з вимогою восьмигодинного робочого дня й поліпшення умов праці. Демонстрацію розстріляли, що викликало хвилю протесту робітників у багатьох країнах світу. У липні 1889 року Установчий конгрес II Інтернаціоналу ухвалив рішення про щорічне відзначення дня єдності і братерства трудящих. Відтоді Першотравень набув всесвітнього визнання як свято міжнародної солідарності і боротьби за свої права всіх людей найманої праці.

У радянській державі свято Першого травня, як і свято Жовтня, належало до головних і основоположних. На базі цих свят виростала й формувалася вся розгалужена система радянської ідеологічної ритуалістики. Для розробки типових сценаріїв відзначення більшовицького Першотравня використали досвід святкування Великої французької революції і Паризької комуні, а також місцеві традиції революційної боротьби багатонаціонального пролетаріату царської Росії. Вийшовши з підпілля і отримавши статус державного (1918 р.), свято пролетарської солідарності в СРСР постійно розширювало аудиторію своїх учасників, прагнучи охопити всі соціальні, вікові та етнічні групи. Масштабність і масовість забезпечували різноманітні форми політичного й художнього впливу: маніфестації, мітинги, па-

ради, салюти, маївки, театралізовані вистави, спортивно-розважальні заходи тощо.

Кульмінаційним моментом у структурі радянського Першотравня завжди вважалася демонстрація трудящих, у ході якої возвеличувалися переваги соціалістичного ладу й утверджувався непорушний союз народу з «рідною» Комуністичною партією — «організатором і натхненником усіх перемог».

Свято Першотравня «недорозвинутого» й «розвинутого» соціалізму було заполітизованим, мало багато показного, декларативного. Проте воно несло в собі й певний гуманістичний та інтернаціональний заряд. Його постійні гасла: мир, вільна праця, єдність людей доброї волі — не втратили своєї актуальності й сьогодні, тому 1 Травня логічно увійшло до святкового календаря незалежної України.

У контексті сучасних політичних та економічних реалій у суспільстві помітно змінилося ставлення до Дня міжнародної солідарності трудящих. Хоча це свято й надалі вважається одним з головних, однак його престиж помітно знизився. Показово, що з нагоди 1 Травня не відбувається жодних акцій на державному рівні. Стомлені десятиліттями тоталітарного казарменого режиму, і влада, і народ не виявляють ентузіазму щодо продовження «славних революційних традицій». Чимало представників правлячої еліти, спокутуючи гріхи войовничого атеїзму, взяли курс на відродження християнських цінностей і благочестя, убачаючи в них панацею від усіх болючих соціальних проблем. Для цієї, нечисленної, але впливової частини населення, Першотравень є скоріш уламком більшовицької ідеології, ніж традицією, яку варто підтримувати. З іншого боку, широкі народні маси, не раз пограбовані й обмануті новою українською буржуазією, також не готові сьогодні активно впливати на формування нових святкових традицій.

Прогресуюча атомізація і диференціація українського соціуму, коли загальнорадянська (значною мірою штучна) ідентичність уже втрачена, а нова ще не сформувалася, призводить до відчуження, розбалансуван-

ня ритмів життя держави й окремої людини. Остання далеко не завжди відчуває приплив святкових емоцій у дні, позначені в календарі червоним кольором. Слід зазначити, що для більшості наших співгромадян першотравневі свята перетворилися нині на своєрідні весняні канікули, коли кожен займається важливими для себе справами: відпочиває, подорожує, обробляє землю в селі, на власній дачі чи городі. Нерідко кінець квітня і початок травня збігається з так званими поминальними днями, коли за давньою традицією відвідують кладовища, щоб віддати шану померлим родичам.

Індиферентне ставлення громадськості до «ідеологічної начинки» офіційних державних свят — характерна ознака наших днів. У зв'язку з цим привертає увагу падіння активності українських політичних партій у відзначенні Першотравня. Якщо в перші роки незалежності на маніфестації та маївки з піснями і транспарантами виходили представники різних ідеологічних напрямів, то останнім часом цю традицію підтримують переважно прибічники лівих сил, та й то їх кількість неухильно знижується.

Тенденція до звуження кола першотравневих маніфестантів пояснюється тим, що, очевидно, дається взнаки втома від виборчих президентських та парламентських перегонів, загальне розчарування в дієвості політичних акцій і кампаній. В Україні поки що відсутні сильні незалежні профспілки і ще не сформувалося справжнє громадянське суспільство, яке може потужно виступити на захист своїх прав. Вирішуючи ці важливі стратегічні завдання, слід ширше використовувати досвід країн Західної Європи, де Першотравень традиційно відзначається як День солідарності й захисту прав трудящих, класових боїв різних політичних сил.

Свою неповторну тональність має свято Перемоги, що відзначається щорічно 9 травня. Воно було встановлене Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1945 року на ознаменування перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. Святковий церемоніал ушанування пам'яті воїнів, які віддали своє жит-

тя в боях за свободу і незалежність Батьківщини, складався поступово впродовж післявоєнних десятиліть і містить такі головні компоненти: урочисті мелодії і пісні, полум'я Вічного вогню, схилені прапори, покладання букетів, вінків і гірлянд живих квітів, військовий парад, хода ветеранів, мітинги-реквієми, розмірені удари метронома, хвилина мовчання, масове народне гуляння, святковий артилерійський салют.

Важливу роль в образній символіці та обрядовості свята Перемоги відіграють пам'ятники,obelіски, хрести, братські могили, могили Невідомого солдата, кургани Слави тощо, присвячені всім, хто віддав своє життя за свободу і незалежність Вітчизни. Такі меморіальні комплекси є в кожному місті та селі України, населення якої зазнало значних втрат в роки Другої світової війни. 9 Травня до цих святинь невпинно ідуть люди, щоб вшанувати пам'ять мільйонів жертв воєнного лихоліття. Такі масові, ніким не організовані паломництва — кращій доказ людської вдячності, вияв духовного зв'язку та єднання старших і молодших поколінь.

За радянських часів церемоніал святкування Дня Перемоги планомірно формувался в загальному руслі комуністичної ідеології. За допомогою ретельно підібраних гасел, прикладів, художніх образів, символічних акцій в масову свідомість людей вживлювався вигідний для правлячого режиму погляд на війну, її причини й наслідки. Усіляко підносилася керівна роль Комуністичної партії в забезпеченні розгрому фашистського рейху, замовчувалися помилки і прорахунки більшовицького керівництва, його жорстоке поводження з власним народом.

Радянський міф про Велику Вітчизняну війну, розтиражований у численних фільмах, піснях, полотнах, романах та інших мистецьких творах, продовжує жити й дотепер, хоча сучасні вітчизняні та зарубіжні історики зробили вже чимало для його розвінчання. Сталими лишаються й радянські стереотипи відзначення 9 Травня, які автоматично перейшли в громадський побут незалежної України. Лише останнім часом намітилася тенденція до подолання старих тоталітарних штампів і пошуку нових

демократичних форм святкової презентації. Вона виявляється, зокрема, у відмові від проведення помпезних військових парадів. У Києві їх уже не проводять щороку, тоді як у Москві ця мілітарна традиція й надалі залишається в арсеналі найповажніших державних урочистостей. 9 Травня в столиці України на Хрещатику замість військових парадів відбуваються урочисті марші ветеранів. Спроба якось демократизувати офіційну церемонію відзначення Дня Перемоги проглядає і в тому, що стало звичним організувати для ветеранів «польові кухні», накривати столи, де пропонують скуштувати солдатської каші й випити фронтових сто грамів. Узяти участь у таких святкових застіллях уважають за честь і вищі достоїнства держави.

За усталеною традицією 9 Травня по всій країні на площах, вулицях, у парках культури й відпочинку, на стадіонах проходять масові народні гуляння. Їхню програму складають театралізовані вистави, марш-паради духових оркестрів, виступи професійних і самодіяльних артистів, спортивні змагання та ігри. Напередодні і в день свята в театрах і концертних залах, Палацах культури і клубах проходять тематичні зустрічі молоді з колишніми фронтовиками і партизанами.

За шість з половиною десятиліть, які відділяють нас від закінчення найстрашнішої і найкривавішої в історії людства війни, світ докорінно змінився. Щоб рухатися вперед до побудови гармонійних і цивілізованих міжнародних відносин, колись ворогуючі країни Європи (зокрема Франція, ФРН, Польща та ін.) здійснили чимало кроків (у тому числі ритуально-символічних) для взаємного вибачення і примирення. Зі значним запізненням усвідомлення нових реалій і потреби заради майбутнього забути образи й ворожнечу вчорашнього дня приходять і в українське суспільство. Свідченням цього є те, що збільшується кількість територіальних громад, які зрозуміли важливість доглядати могили не лише вітчизняних солдатів, а й солдатів ворогуючої сторони. Утім, і владі, і громадянам ще не раз доведеться витримати іспит на цивілізованість, аби на землях України в належному стані

утримувалися численні захоронення німецьких солдатів, польських легіонерів, учасників коаліції в Кримській війні 1853–1854 років тощо.

Певний дисонанс у відзначення Дня Перемоги в Україні вносить поділ ветеранів Другої світової війни на дві категорії: тих, хто воював у лавах Червоної Армії, і тих, хто воював у загонах ОУН-УПА. Тоді як в інших країнах Європи цю за давню проблему вирішили і здали в архів історії, у нас вона й досі є каменем спотикання для громадськості й різних партій, які заробляють на ній свій політичний капітал.

Час від часу в українських ЗМІ спалахують гарячі дискусії щодо доцільності відзначення свят 8 Березня і 23 лютого. Наводяться різні аргументи за і проти, але з усього видно, що прийти до однотайності найближчим часом навряд чи вдасться. Дані опитування, проведені Київським міжнародним інститутом соціології і кафедрою соціології Києво-Могилянської академії у 2003 році, засвідчили, що тільки 12 % наших співгромадян не мали наміру святкувати 8 Березня. При цьому, як уважають дослідники, до цієї групи, найімовірніше, належать не запеклі противники Восьмого березня, а ті люди, які взагалі не відзначають жодних свят⁵.

Міжнародний жіночий день 8 Березня, установлений за пропозицією Клари Цеткін на II-й Міжнародній конференції жінок-соціалісток у Копенгагені в 1910 році, упродовж XX ст. поступово втрачав свою класову соціальну сутність, перетворюючись на свято з чітко вираженою гендерною ознакою. Зазвичай у цей день жінки чекають від чоловіків поздоровлень, квітів та подарунків і радо їх отримують. Передсвятковий ажіотаж навколо «жіночих подарунків» уміло скеровує комерційна реклама й торгівля, яка заробляє на цьому. Не слід забувати, що цінність багатьох свят у сучасному світі ринкової економіки визначається банальними грошовими одиницями.

Нині чимало говорять про надуманість і формальність дати 8 Березня. Одні вбачають у цьому святі непотрібний уламок соціалізму, інші — вияв «гендерної дискримінації», треті пропонують замінити його на День матері, запозичений з

Північної Америки. Проте всі ці міркування не спроможні скасувати традицію, яку підтримує більшість. За результатами соціологічного дослідження «Фонду Свободи» 8 Березня святкують в Україні 62 % чоловіків і 64 % жінок⁶. Отже, 8 Березня залишається улюбленим святом українців. Відмовитися від цієї традиції, навіть декретно, напевно, не вдасться, тому що святкування 8 Березня подобається людям, а крім того, відповідає потребам ринку. Своєю чергою представниці феміністичних рухів прагнуть перетворити свято «квіткової профанації» на знаряддя політичної боротьби жінок проти дискримінації та патріархального притиску.

В українському суспільстві триває перманентна дискусія і щодо святкової дати 23 лютого, яку раніше відзначали як День Радянської Армії та Військово-Морського флоту, а сьогодні — це День захисників Вітчизни. Витоки свята аж ніяк не пов'язані з українською історією і мають напівлегендарне походження. Згідно з офіційною версією, свято було встановлене «на відзнаку початку масової мобілізації революційних сил на захист соціалістичної Вітчизни, рішучої відсічі військам кайзерівської Германії під Псковом і Нарвою» в лютому 1918 року.

СРСР увійшов в історію як високомілітаризована держава з величезною армією і потужним військово-промисловим комплексом, який негативно впливав як на економіку, так і на інші сфери життя суспільства. Радянських людей постійно лякали «зовнішньою загрозою», якій мала протистояти Червона Армія — «надійний гарант» миру у всьому світі. У системі радянської ідеології святу, що відзначається 23 лютого, відводилася важлива роль стимулу військово-патріотичної пропаганди й виховання «непорушної єдності» народу та його армії. Цим головним завданням був підпорядкований багатоступінчатий урочистий церемоніал, який виконувався на державному і місцевому рівнях, у військових частинах, на виробничих підприємствах, в установах, навчальних закладах, колгоспах і радгоспах.

Оскільки більшість чоловіків так чи інакше були причетні до військової служби, то свято 23 лютого поступово трансформувалося в

СРСР на універсальний «чоловічий день» — своєрідний гендерний перевертень 8 Березня. Вітаючи й обдаровуючи чоловіків на роботі і в сімейному колі, жінки немовби програмували обов'язковість близького реваншу. Складанню цього радянського звичаєвого комплексу сприяла зручна близькість обох гендерномаркірованих дат у календарі (закінчення зими і початок весни).

Як «військово-чоловіче», свято 23 лютого автоматично перейшло у громадський і сімейний побут незалежної України. Проте його статус і авторитет останнім часом помітно знизився. Це пов'язано, очевидно, з природним прагненням молоді держави позбутися традицій тоталітарного минулого, а також із загальним зниженням престижності військової професії. За результатами соціологічного дослідження того-таки «Фонду Свободи» 23 лютого відзначають в Україні 44 % чоловіків і лише 28 % жінок⁷. Певне послаблення інтересу до свята захисників Вітчизни почасти пояснюється й тим, що його функції частково перебрали на себе свято Покрови (14 жовтня), коли вшановують українське козацтво, День Збройних сил України (6 грудня) та День Військово-Морського флоту (1 серпня).

Водночас, урахувавши традиційність дати 23 лютого в нашому суспільстві, робляться спроби наповнити це свято новим національним змістом. Під час його відзначення сьогодні згадують ратну історію Вітчизни, імена Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, юних героїв Крут тощо. 23 лютого, як і в День Перемоги, обов'язково вшановують героїв Великої Вітчизняної війни, які визволили Україну з-під фашистського ярма. Сучасна держава і влада в неоплатному боргу перед ветеранами війни та Збройних сил. Треба відзначити, що в СРСР День Радянської Армії та Військово-Морського флоту виконував важливу консолідуючу місію: він об'єднував різні покоління, військових різних родів військ. На жаль, нині така консолідуюча роль свята помітно ослабла. У сучасному українському суспільстві нівелюються такі цінності, як «служіння Вітчизні», «патріотизм», «честь», «достоїнство». Служба в армії сприймається молоддю не як «почесний

обов'язок», а як «тимчасове позбавлення волі», якого прагнуть уникнути в будь-який спосіб.

Тоталітарний більшовицький режим будувався на принципах єдиновладдя і бюрократичного централізму і тому завжди вороже ставився до різних форм місцевої, регіональної, а тим більше національної своєрідності. Ця «методологічна настанова» послідовно реалізувалася і в сфері радянської святковості, основний масив якої становили загальносоюзні революційні, бойові і трудові традиції. Лише в останнє десятиліття існування СРСР, коли стало модним говорити про перебудову і «соціалізм з людським обличчям», у країні дещо послабився ідеологічний контроль, що сприяло пробудженню демократичних процесів та ініціатив. Саме в часи «горбачовської перебудови» в Україні та інших союзних республіках набрав поширення новий тип свята — дні міста, які відразу були позитивно сприйняті населенням і сьогодні стали вже традиційними.

Радянські свята та обряди, які протягом 70-ти років капілярно проникали в усі пори життя українського суспільства, не зникли одночасно з поваленням «соціалістичного ладу». Їх збуднені ретро-моделі ще тиражуються і в наші дні,

¹Кримський С. Б. Запити філософських смислів. — К., 2003. — С. 200.

²Там само. — С. 208.

³Чобіт Д. Парламент зблизка. Нотатки народного депутата України // Дзвін. — 1993. — № 4–6. — С. 83.

⁴Кампарс П. П., Закович Н. М. Советская гражданская обрядность. — М., 1967. — С. 45.

значною мірою через консервативність побутової сфери і пасивність творчого активу. Після відходу від жорсткої одержавленої політики радянських масових свят, що функціонували під пресом ідеологічної цензури в руслі інтернаціоналізації і русифікаторської нівеляції, сьогодні процеси святотворення відбуваються здебільшого стихійно, без належного контролю, координації і програмування. Створюється враження, що молода українська держава, яка перебуває у стані перманентної кризи зростання, необачно відмовилася від керованості у сфері формування громадянських свят та обрядів, залишивши її напризволяще. Сподівання на те, що все вирішиться само собою завдяки спонтанній ініціативі мас, є ілюзорними й наївними. Якщо ми не хочемо жити за чужими стандартами і звичаями, слід активно пропагувати й запроваджувати свої, довіривши цю відповідальну справу фахівцям. Тут доречно послатися на думку філософа Карла Ясперса, що масам «треба сказати, чого вони хочуть»⁸ й нагадати компетентну рекомендацію Анатолія Луначарського: «Справжнє свято має бути організоване, як все на світі, що має тенденцію справити високоестетичне враження»⁹.

⁵День. — 7 березня 2003 р.

⁶Газета по-киевски. — 7 марта 2006 г.

⁷Там само.

⁸Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М., 1994. — С. 85.

⁹Луначарский А. В. О массовых празднествах, эстраде, цирке. — М., 1981. — С. 85.

МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ У РИТУАЛАХ: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ірина Зінків

УДК 78.022:7.045(292.4/.5)

У розвідці здійснено спробу ретроспективного аналізу ролі, функцій та семантики музичного інструмента як невід'ємного атрибута ритуалу. Дослідження здійснене в широких хронологічних межах — від доби палеоліту до реліктових сегментів, що збереглися в сучасних фольклорних традиціях різних етнічних середовищ Євразії. Виділено такі функції інструментів: 1) магічна; 2) охоронна; 3) медіативна (в обрядах перехідного та аграрного циклів); 4) релігійно-ідеологічна; 5) ініціальна; 6) дипломатична; 7) телепортативна; 8) маскувальна та інші.

Ключові слова: музичний інструмент, ритуал, функція, інтерпретація, семантика.